

GESTA PONTIFICUM CAMERACENSIVM

EDENTE V. CL. LUD. C. BETHMANN PH. D.

(Apud D. PERTZ, *Monumenta Germaniæ historica*; Script. tom. VII, pag. 393.)

OBSERVATIONES PRÆVIÆ.

§ 1. — *Gestorum auctor et fontes.*

Gesta pontificum Cameracensium (1) iubente Gerardo I episcopo (2) primus composuit canonicus quidam Beatæ Mariæ (3), Cameraci si non natus, a juventute tamen ibi degens (4), Gerardo familiaris (5). Scripsit ille Cameraci (6), in tres libros statim ab initio opus disponens (7), et quidem usque ad III, 34, a morbo recens sanatus (8), continuo calamo intra a. 1041-1043 (9), capita 35-60 autem

A nec temporum ordinem servant, ut priora, nec bene digesta sunt, sed adnotata tantum et in chartam coniecta quasi ad usum futuri libri; paulo post igitur conscripta videntur, eodem fortasse tempore quo auctor priora correxit atque tum in margine, tum in schedulis assutis auxit, vivente tamen Gerardo (10), nec multo post a. 1044 (11). Sermo utitur minus quidem eleganti, vocibus barbaris (12) non paucis intersperso. simplici tamen et a ver-

(1) Hunc titulum non auctor ipse constituit; — hic enim operi suo neque titulum generalem, neque nomen suum præfixit, sed singulos tantum libros inscripsit, primum: *Liber primus de gestis episcoporum*; secundum: *Secundus de monasteriis quæ infra episcopium constant*; tertium: *Liber tertius de rebus gestis Gerardi episcopi*; — sed sequentes demum totum opus una cum continuationibus ita vocarunt, scilicet Lambertus Atrebatensis, episcopus in charta anni 1067, in Baluzii Misc. V. 380, *legimus in gestis pontificum Atrebatensis Cameracensisque ecclesiæ*, i. e. in nostri libro I, 30. Chronicon Marchianense in Annalibus nostris VIII, 427, indicatum: *ex . . . pontificum Cameracensium actis*, qui est nostri liber primus; Chronica S. Andreæ Castri Cameracensis I, 6: *de Estuino, Gerardo, Lietberto atque Gerardo. . . qui plenius nosse cupit, in gestis eorum reperire quibit*, hoc est in nostri libro primo et tertio, et in Gestis Lietberti et Gerardi II; Excerptor Gaugericianus infra edendus loco in Annalibus nostris VII, 449, allato: *Ea quæ in hoc volumine de d. Lietberto a. C. v. e. continentur, sumpta sunt de libro gestorum pontificum Cameracensium*; et paulo post: *Incipiunt excerpta ex libro gestorum pontificum Cameracensium*; et postea de separatione Cameracensis et Atrebatensis sedis loquens: *si quis plenius nosse voluerit, gesta pontificum requirat*; Rodulfus denique in Vita Lietberti eam Gestorum partem quæ de Lietberto agit., c. 2, *Vitam Lietberti*, at c. 28, *gesta pontificalia* vocat.

(2) I, præf.: *precipiente domino nostro episcopo Gerardo*; qui sedit a. 1012-1051.

(3) II, 23. *Lambras villam s. Dei genitricis duabus lineis post nostram villam* vocat; I, 85: *hujus videlicet ecclesiæ, sc. beatæ Mariæ Cameracensis*; II, 11: *in nostram ecclesiam*.

(4) II, 5, *juvenctulus* ridi.

(5) Cf. III, 12: *domnus episcopus referre solebat*;

22: *domnus episcopus nobis narrare solebat*; ibi: *d. e. sæpe narrabat*; 26: *domno episcopo narrante cognovimus*.

(6) I, præf.: *nostrarum urbium, Cameraci videlicet atque Atrebatii*; 4: *huic nostræ urbi*; 7: *has quoque urbes*; 21: *in hac nostra civitate*; 80: *hujus ecclesiæ*; 92: *ab urbe hac*; 96: *urbem hanc*; 103: *urbe hac*; 114: *huic civitati*; II, 11: *in nostram ecclesiam*; ibi: *apud nos*; 12: *ad hanc viciniam*; 29: *urbe nostra*.

(7) I, 122: *de quo in tertio libro narrabitur*.

(8) Cf. II, 8.

(9) II, 23. de monasterio in Henim: *nuper . . . Robertus . . . canonicos inibi deputavit, quod a. 1040 factum est*; III, 21: *Herbrandum videlicet qui nunc est, defunctum circa annum 1045*; III, 23: *Otonis qui nunc est, qui obiit d. 25. Maii 1045*; ibid.: *Walerano, qui . . . nunc . . . boni testimonii abbas, qui jam exeunte a. 1043. obiit*.

(10) Ubivis enim et in his additionibus et per capp. 35-60 *domnus* appellatur.

(11) Nihil enim in his omnibus eum annum excedit.

(12) Ut *addexterare, adrumari, alimonia umicare, ampliorare, annonari, atrium i. q. cœmeterium, bachania, camicia, campus, capitaneus, caraxare, caraxatura, cervicatus, clangorium, clepere, clericus i. q. discipulus, cluere, debriatus, dequeri, didraymare, dissitudo, doctrinare, duricors, ememor, epacare, eulogiose, expilator, expletio, exsumptuare, frigitici, funebritas, gaudiosus, guerra, gutteria, herbidare, inconcare, infiscare, inimicare, lactare, matricularius, odenarius, peccarium, perdonare, pinguamen, pompure, prebendæ, prediatus, prepotestas, profuria fides, rapinator, rejimonium, repatriare, revadiare, sacellarius, sæpissimus, senior, sermentatus, siriaticus, turgor, solatiari, subtolarium, tranquillare tribua i. q. treuga, ullissimus.*

borum timore multum alieno, neque similes in sententiarum sine sonos sectante. Fontes adhibuit quam plurimos: Gregorium Turonensem, Gesta regum Francorum, Flodoardi Historiam Remensem, Hincmari epistolas; Annales Vedastinos, Einhardi (13), Sancti Gisleli (14); catalogos pontificum Cameracensium; vitas SS. Ursuarii atque Ermuni auctore Ansono, Auberti auctore Fulberto, Vedasti auctore Alcuino, Loodegarii, Salvii (15), Gisleli, Lundellini, Amati (16), Aichadri, Hugonis Rothomagensis, Gaugerici, Maxellendis (17), Aldegundis, Gudilæ; Wiboldum de alea; Gerardi I epistolas; diplomata archivorum Cameracensis, Lobiensis, Maricolenis; narrationes Gerardi I atque aliorum (18). His fontibus ita usus est, ut nunc describeret integros, nunc exciperet, verbis pro libitu mutatis; Inio diplomata etiam pro more illius temporis nequaquam accurate semper eum expressisse, chartæ ipsæ Cameraci adhuc servatæ luculenter docent; quod adnotavimus (19), ne nimia in talibus auctoritas scriptoribus mediæ ætatis tribuatur, ubi

A chartæ ipsæ non jam supersunt. Sed hæc in nostro sæculi sunt, non levitatis neque mendacii. Ubivis enim vera scribere volebat (20); et si non raro erravit, in chronologia maxime (21), nunquam tamen sciens falsa tradidit. Nec miracula nimium sectatur, nec rerum gestarum tenuitatem commentis exornare studet; et quamvis jejuni sit animi neque ad historiam scribeadam nati, simplex tamen est, et fidei neque ira nec studio corruptæ.

§ II. — An Baldericus Gestorum auctor?

Hæc sunt quæ certa de auctore scimus ex ipsius opere. Alia de eo testimonia non exstant, nisi tres epistolæ (22), e quibus Colvenerius, cui lucem debent, primus eruit, auctorem Gestorum fuisse Baldericum, filium Aiberti domini de Sarchinville, sacellanum primo ac secretarium Gerardi I, deinde secretarium Lietberti et Gerardi II, postea canonicum et cantorem ecclesiæ Morinensis, inde archidiaconum Noviomensem, ac demum episcopum Noviomensem ac Tornacensem; obiisse Morinis a. 1112, ibidem in choro sepultum. Sed jam Petrus Boscchius (23) os: ca-

(13) I, 42.

(14) Deperditos, quos novimus tantum ex chronico Hanoniensi Jacobi de Guisia, qui quædam ex his offert ad a. 937, 975, 984, 1000, 1005, 1035. Ex his noster excerpavit a. 975, 984, 1000, et procul dubio plura etiam que annalibus ipsis deperditis agnosceri jam non licet. — Annales etiam Rothomagenses inter fontes operis referendos esse, monuit V. Cl. Wilmans. V. Annalium nostrorum t. IX.

(15) Acta SS. Junii V, 200.

(16) Ib. Sept. IV, 128.

(17) Acta SS. Belgii IV, 572.

(18) III, 12, 22, 23; I, præf., 10, 34; II, 3, 12.

(19) I, 27, 39, 64, 77.

(20) I, præf.: nihil dubium, nihil fictum positum est . . . alioquin melius est tacere quam falsa proferre; ib. 2: consilium ratiorum censuimus, quam fabulosum quid conficere; ib. 28: melius est silere quam fabulosum quid conficere; cf. c. 4.

(21) Ut I, 8, 16, 42, 49, 50, 60; II, 21, 32; III, 13.

(22) Sunt autem hæc: Gerardus Cameracensis sen Atrebatensis ecclesiæ episcopus religioso Huberto episcopo salutem. Mitto ad te Baldericum, dudum pui Lietberti a secretis, et mihi nepoti ad idem servientem, qui te super dubiis in Domino consoletur. Vir est litteratus; et iis quæ Morinensium sunt dubitatus, ut tuæ et mee gentis chronicon nuperum indicat. Quæ tuæ sunt sedis edocebit, et ab eo intelligentes que cupis. Gaudeo super reletudine tua meliore, et te libentius sufferre afflictionem desidero; nam qui vindicari vult, a Domino inveniet vindictam. Et quissimum enim est, omnibus parcere episcopum, qui a Deo quotidie sibi parci expetit. Discite boni pastoris proprium esse pati et ferre, ponere faciem ut petram durissimam, et non confundi. In omnibus Deo gratias age, illi soli penitus inhaerens; et ita improborum non senties offensam. Datum Cameraci in Februario, anno 1082. Hanc unde habeat, Colvenerius non docet. Altera hæc est: Raynmannus Remensis archiepiscopus Balderico Morinensium cantori salutem. Meum, dilecte, de tua Historia ecclesiæ Cameracensis et Atrebatensis requiris iudicium; de qua quæ accipi a fratre Segberto, tibi rescribo. Illi tanquam sedula apis per piorum delecta circumvolitans loca, nullum presens esse, unde non aliquid decerpseris iactabit securitate. Sic tunc narrata Dei et sancto-

rum non erunt in terra oblivionis, et edificasti in generatione et generatione. Ideo usque nunc satis verecundie et modestiæ tuæ datum est; reliquum piorum votis et pii defuncti præsulis voluntati largire; et quod industria insutigabili et animo vel ad minutissima quæque attentissimo viventi consecrasti, mortuo non eripias. Excute de manibus, ut in ecclesiis et monasteriis versetur. Mihi etiamnum presagit animus, rem istam tibi gloriæ posteritati usui, et nunc utriusque ecclesiæ voluptati atque ornamento futuram. Datum Remis Idibus Januarii anno 1094.

Neque hujus originem indicat Colvenerius. Tertia, ex archivis ecclesiæ Ambianensis desumpta, hæc est: Dilecto confratri Balderico Noviomensium episcopo Godefridus Ambianensis Ecclesiæ episcopus salutem in Domino. Me indignum ad hanc pastoris curam everxit Deus; ut quod dignum devotione gregis est, faciam. Cum itaque in hac diocesi perantiquæ sint ecclesiarum fundationes, et jam injuria hominum diruta pleraque claustra, ut ea oblivioni perpetuæ non tradantur, sed piorum locorum recordatio subleget fidelium animos, ad devotionem propagandi cultus divini, et ut multis intercessoribus Deus super multa nostra fiat placabilis, et misericordiam largiatur, precor obviare in Domino, ne te labori pio accingens, aut potius in eo labore perseverans, nostræ diocesis et ecclesiæ fias exscriptor et scriptor, sicut in ecclesiis Cameracensi et Morinensi iustis fidelis calamus scribæ relocator scribens. Non abscondas talentum in terra, et benefaciens noli deficere. Salutat te Petrus archidiaconus, et ego tuus consertus in orili Christi, in quo vale. Scripsi ad Sanctum Quintinum meas delicias juxta Peronne villam, anno 1108. in Maio. His adjungit Colvenerius epitaphium quod ante urbis Morinensis destructionem cernebatur in choro cathedralis ecclesiæ: P. Baldericus, hujus ecclesiæ cantor et episcopus Noriomensis, anno Verbi incarnati MCXII, prelationis suæ anno XV, pridie Kal. Junii obiit, meritis piens et clarissimo Cameracensi illustris. Quod unde sumpsit, nescitur; Teruanna enim a. 1551 diruta fuit. Sed jam dom Rivet monuit:

D « Cette inscription n'est point originale, et n'a été faite qu'après coup, sur la lettre de S. Godefroi eveque d'Amiens. »

(23) Acta SS. Ang. II, 668. Colvenerius atque Boscchius soli sunt, quos consulere juvat; reliqui omnes repetierunt tantum, que illi dixerant, non nil prorens afferentes. Atque Miræus Opp. diplom. I, 29;

dit, Baldericum episcopum, quem ipsa Ecclesia Noviomensis vocet *pastorem non aliunde illatum, non alium, sed suum, suo profusum utero, qui gremio susceptum ipsa sibi lactavit, quem sibi ablactatum ipsemet educavit et ab ipsis cunarum exordiis per utratam et ordinum gradus sibi penitus vindicavit, ut habere gaudeat ex filio patrem, ex alumno rectorem, ex canonico suo et archidiacono Baldrico pontificem* (24) non posse eundem esse cum nostro, quem inde a juventute usque ad a. saltem 1044 Gameraci vixisse ex ipsius verbis constat, quemque anno demum 1082 ad Morinos transiisse, ibique anno adhuc 1094 vixisse epistolæ istæ tradant. Statuamus igitur oportet aut errasse Gerardum, ita ut Chronicon Cameracense a Balderico scriptum sciens, at a quonam Balderico nesciens, eum quem optime norat Baldericum, episcopum, cogitaret. — aut totam epistolam suppositam esse, id quod de reliquis etiam quibus Boschus non uno ex capite suspicatur. Atque revera habent apocryphi quiddam et, ut ita dicam, vagi; color est recentior non qualis illo tempore esse solebāt; in prima chronicon Morinense scriptum indicatur, antequam auctor Morinos venisset; in secunda chronicon Cameracense, quod ante annum 1044 compositum fuisse scimus, anno 1094 adhuc ineditum representatur, cum tamen prima epistola anni 1082 ejus mentionem faciat tanquam satis noti; in tertia senex, si noster esset, ad minimum 88 annorum ad historiam scribendam invitatur. Porro origo duarum prorsus est incognita; et quanquam Colvenerius, vir summx in litteris etiam religionis, profecto non is fuit qui sciens falsa pro veris daret: ipsum tamen falli potuisse chartis jamdudum suppositis, nec incredibile est, nec ei quam memoria illius merito habemus repugnat venerationi. Quamobrem tum ipsæ, tum quæ iis solis innituntur — Balderici nomen, secretarii apud Lietbertum atque Gerardum I.

Cousin Hist. de Tournay I, 152; Sanmarthani III, 819; Vossius De hist. Lat. p. 387; Gallia Christiana IX, 999; Ceillier Hist. gén. des auteurs eccl. XXI, 76; Fabricius s. v.; Bouquet VIII, præf.; X, 196; Baur in Erch et Gruber Encycl.; Thierry, Lettres sur l'hist. de France, n. 17, in omnibus Colvenerium sequuntur; — Paquet III, 635. ed. fol.; Rivet in Hist. Littéraire de Fr. VIII, 400; Bouquet XI, 122; Leglay in Biographie univ. LVII, 310. et in editione sua, cum Boschio nostrum a Noviomensi episcopo diversum esse statuunt, reliqua autem quæ Colvenerius ex epistolis illis concludit, admittunt omnia, scilicet auctorem Baldericum vocatum, secretarium fuisse Lietberti atque Gerardi II, librum suum tertium deduxisse usque ad mortem Lietberti, transiisse a. 1082 ad Hubertum episcopum Morinensem, ibique composito Chronico Morinensi, obiisse cantorem circa a. 1097.

(24) Verba sunt epistolæ a. R. decano atque tota congregatione Noviomensis ecclesiæ ad Lambertum Atrebatensem episcopum scriptæ quam edidit Baluze Miscell. V. 309, ex codice Atrebatensi, fidei indubitata. Atqui charta Rabodi Noviomensis episcopi, data 7 Decbr. 1093, quam exhibet Simonis Chartularium S. Bertini pag. 206, et Guérard., inter testes habet: *Signum Baldrici archidiaconi*; unde apparet, Baldericum postea episcopum, et jam a. 1093 archidiaconum Noviomensem, non posse a. 1094. fuisse

A munus, transitus ad Morinos, chronicon Morinense (25) — si non prorsus neganda, adeo tamen dubia manent, ut sint quasi non sint. Multo probabilior, imo per ipsius auctoris testimonium (26) certa fere videtur Bosehii conjectura (27), ex qua noster præter Gesta, et quidem prius quam ea, Vitam quoque S. Gaugerici e duabus vetustioribus conscripsit.

§ III. — Gesta Lietberti.

Auctorem in Gerardo I calamum sistere voluisse, supra ex ipsius verbis vidimus. At Colvenerius — et hunc reliqui secuti sunt omnes — Gesta Lietberti quoque eidem tribuit, hac una ratione inductus, quod in codice 2 tertio libro subjiciantur. Sed ipse dicit ea ibi scripta esse *alia manu eaque paulo recentiori*, unde certum fere videtur, in codice primario, B hujus 2 fonte, ea non fuisse (28). Sigebertus quidem (29), Rodulfus biographus Lietberti, auctor chronicæ S. Andreæ Castri Cameracensis, et scriba codicis Hafniensis (30) ea jam in libro *gestorum pontificum Cameracensium* legebant; sed inde nequam sequitur, auctorem esse eundem. Hic enim patroni sui Gerardi ultimos septem annos profecto non tam alto atque abrupto silentio transiisset, neque, crelo, librum, a. 1044 absolutum, usque post a. 1076 reliquisset intactum — nam tunc demum gesta Lietberti conscripta sunt (31). — Sermo etiam quamvis colore non multum differat, studium tamen sententiarum singulas partes æquali sono terminandi multo magis apparet quam in præcedenti. Rodulfus porro hanc Gestorum partem *Vitam Lietberti* vocat C (32), quo nomine vocare vix poterat, nisi a prioribus separatam; et Cameracensis etiam abbreviator interpretæ Gallicus, eo quod a Lietberto initium sumserunt, ibi quandam ut ita dicam cæsuram in Gestis fuisse ostendunt. Separavimus igitur Gesta Lietberti a tertio libro, triginta amplius annis prius composito atque unius Gerardi rebus ab auctore de-

cantorem Morinensem, id quod altera Rainaldi epistola contendit.

(25) Hujus nusquam mentio fit nisi in prima atque tertia epistola; quibus Colvenerius addit: *servatum fuit in archivis ejusdem ecclesiæ usque ad tempora Philippi de Luxemburgo episcopi Morinensis et Cenomanensis, qui Cenomanis obiit a. 1519. Hic transferri illud jussit ex Morinis ad collegium sancti Benedicti in urbe Cenomanensi.* Sed ibi jam Dom Rivet illud frustra quesivit. Ejusdem operis codicem in bibliotheca Fouchetiana recenset Le Long, Bibl. histor. de France n. 3310. Sed jam doctus Cameracensis abbas Mutte dubitabat, num tale Chronicon omnino exstisset.

(26) II, 4.

(27) Acta SS. Aug. II, 668. et Acta SS. Belgii II, 278.

(28) Attende etiam ad rasuram codicis 2 in fine III, 60, procul dubio a manu illa altera recentiori profectam; quæ rasura docet, ab initio ibi quædam fuisse, quæ opus ibi finem habere indicarent.

(29) A. 1054.

(30) Archiv. VII, 440.

(31) Hoc inde apparet, quod Lietbertus raro tantum *domnus* vocatur, quam vocem auctor eo vivente scribens omittere non poterat.

(32) Vita Lietb. 2.

stinato; damusque e codicibus 2, 2', 7, in quibus A solis leguntur.

§ IV. — *Gesta Gerardi II.*

Gesta Gerardi II restituumus ex 7, 7', ubi alii operi a. 1180 composito tam arcte inserta leguntur, ut unum unius auctoris opus videri possit. Sed diligentius inspicienti statim apparebit ea quæ de Gerardo ibi habentur, scripta esse paulo post ejus mortem a. 1092 (33), et quidem auctore alio quam Gesta Lietberti (34), reliqua anno demum 1180 addita esse, ex Gestis sequentium episcoporum excerpta. Quominus autem Gerardi II quoque gesta excerpta tantum hic legi credamus, versio Gallica vetat statim indicanda, quæ non ex codice 7, sed ex Gestis ipsis facta, in Gerardo II ad verbum fere cum nostro convenit, in sequentibus multo amplior est. Et hic igitur, ut in Lietberto separavimus, quæ in 7, 7', et in editione Dom Brial XIII, 476, unica hucusque, unum opus efficiunt.

§ V. — *Gesta Manassis et sequentium. — Excerpta S. Gaugerici. — Abbreuiatio Cameracensis. — Versio Gallica.*

Gesta sequentium episcoporum non jam integra habemus, sed ope tantummodo duorum excerptorum atque versionis Gallicæ, qualia fuerint possumus conijcere. Anno siquidem 1180 monachus, ut videtur. Sancti Gaugerici (35), cum Gesta Lietberti, Vitam ejusdem et Gesta Gerardi II in unum volumen (36) conscripsisset, *successiones pontificum ab illo tempore usque ad presens tempus per annos ferme centum, hoc est ab anno incarnationis Verbi 1090 usque ad annum 1180 summam designare intendens* Gestis Gerardi narrationem de sequentibus episcopis ex ipsorum Gestis excerptam (37) tam arcte subiecit, quasi unum opus esset; de suo nil addens nisi cap. 4 6, 9, de sancto Gaugerico, sed quædam omittens, quæ ex versione Gallica supplenda esse suo loco indicavimus. At hujus excerpti habemus tantum initium usque ad a. 1095; reliqua intercederunt, mutilis codicibus 7', unde Dom Brial XIII, 476, et 7 autographo, unde nos illud dedimus. — Anno porro 1191 canonicus Cameracensis (38) Gesta Lietberti et sequentium sat breviter contraxit, et inde a morte Nicolai, ut videtur (39), de suo continuavit ad annum usque 1191. Qui quamvis et verba Gestorum quamplurimum mutaverit, et iudicium de hominibus nonnunquam aliud habeat quam illa, tamen cum versione

(33) Cf. c. 9. in fine.

(34) Verba enim æquali sono desinentia in fine sententiarum a deo sectatur, ut colore sermonis inde longe alius sit a Gestis Lietberti.

(35) Conijcimus ex ampla de sancto Gaugerico narratione c. 4-6, 9, quam de suo addidit, cum ea in Gestis non esset.

(36) Est ipse codex noster 7.

(37) C. 1. *Gesta pontificum requirat.*

(38) Cf. c. 26.

(39) Conjicio inde, quod c. 19 ultimo hujus decennio prorsus omisso statim ad successorem transit, abrupte satis et quasi fontibus subito destitutus. Gesta Burehardi ipse allegat c. 13.

Gallica collatus summæ utilitatis est ad Gesta illa restituenda. Postea continuatus fuit ab alio quopiam; sed hæc interierunt. Opus unico codice 9 jam deperdito editum fuit in libro: *Supplementum seu continuatio chronici Cameracensis Balderico adscripti, ab a. 1054 ad a. 1196. Cameraci apud S. Berthoud. 1786. 8vo*, deinde Dom Brial XIII, 534, initio quod ex Gestis Lietberti fluxit omisso. Nos ex utraque editione damus, capitum distinctione de nostro instituta. — Sæculo denique XIII exeunte (40) Gesta Lietberti et sequentium genuina, non abbreviata, nescio quis in Gallicam linguam vertit, prouti tunc vertere solebant verbosius paulo quam textus Latinus, omnino tamen satis accurate. In Lamberto et Gerardo II, neque omisit quicquam neque addidit; in sequentibus, ubi Gestis ipsis deperditis, ex excerptis modo judicare licet, omisisse perpaucula tantum videtur, adjecisse nil nisi locos quinque (41) ex Lamberti Waterloii Chronico ad verbum desumptos. Quæ si detraxeris, Gesta deperdita Manassis et sequentium hæc versio sat bene supplet; quare dolendum, quod jam in anno 1135 desinit, sine unius codicis 10 deperdito. Ex hoc primus edidit Dom Brial XIII, 476; excerpta quædam dedit Leglay (42). Nos gestis Lietberti et Gerardi II, quibus nil novi inest, plane omissis, reliqua inde ab anno 1092. omnia ex ipso codice 10 iterum proponimus, capitum distinctione de nostro addita, locisque quibus excerptor Gaugericianus et abbreviator Cameracensis eadem narrant, in margine ubivis indicatis.

§ VI. — *Continuatio S. Andreæ Castri Cameracensis.*

Hæc sunt quæ de Gestis pontificum Cameracensium ad nos usque devenerunt. Continuationem quæ non ex eis fluxit, habemus unam, brevissimam annorum 1051-1179, auctore monacho S. Andreæ Castri Cameracensis (43); quam post Dom Brial XIII, 533, et Leglay, p. 308, subjungimus ex eodem quo illi codice 3 unico. — *Historia episcopatus Atrebatensis* (44), cujus finem Brial et Leglay ediderunt, neque ad Gesta pertinet, quippe a clerico Atrebatensi composita circa a. 1172, nec res Germanicas ullo modo tangit. Neque magis nobis edenda erant *Gesta quibus Atrebatensium civitas sub Urbano in antiquam reformatur dignitatem*, a Baluzio edita (45), quæ non sine utilitate cum Gestis conferentur, sed auctorem habent longe alium, Atrebatensem, circa a. 1102 viventem; neque quicquam ad nostram historiam conferunt.

(40) Du temps d'Enguerran de Crequi, comme on le voit par le catalogue des évêques qui est à la tête du ms. de Brial.

(41) C. 28, 31, 32, 58, 39.

(42) P. 544, 551, 553, 554, 557-564. 571, 572.

(43) Cf. init. in ista ecclesia.

(44) *Auctores Cameracensis et Atrebatensis urbis ignorantur — manibus est interfectus.* In codd. 7 et 7', quo usus fuit Brial XIII, 553, et ex eo Leglay, pag. 351.

(45) Miscell. V, 257. e codice Atrebatensi, jam Boloniensi (Archiv. VIII, 406), cujus apographum sæculi xv, vidi in bibliotheca Atrebatensi.

Gesta per mediã ætatem neque lectitata multis A fuerunt; nec sæpe descripta. Usi sunt iis Lambertus episcopus Atrebatensis a. 1097 (46), Sigebertus a. 1105, Rodulfus in Vita Lietberti ante 1130 (47), Chronicon. S. Andreae Castri Cameracesii a. 1133, Andreas Marchianensis a. 1194, Chronicon Marchianense a. 1200 (48), Jacobus de Guisia c. 1380 (49). — Codices vero hi sunt :

§ VII. — *Codices.*

1) C. sancti Gislens, jam Bibl. reg. Haagensis n. 503, ex libris a Leloup collectis emptus, membr., fol. min., foliorum 88, linearum in quavis pagina 23; scriptus una manu continua sæculi xi, atramento tam fusco, ut integræ hic illic voces oculos jam fugiant; quarum aliquot sub initium operis alia manus sæculi xii conata est restituere. Numeri capitibus præfixi octo tantum primis; inde a nono desinunt. Prima cujusque capituli littera est rubra; ornatæ non habentur nisi pauculæ sub initium operis. Tituli minio scripti, sed rubricatorem alium fuisse ac scribam, et orthographiæ diversitas indicat, et quod sæpius scriba non satis spatii liquit, ita ut rubricator marginem quoque adhibere cogeretur. Per totum vero codicem (50) manus alia, nitidior paulo, sed plane coæva, atramento plerumque nigriore additamenta ascripsit, tum in rasura, tum inter lineas atque in margine, tum vero in schedulis assutis, nunc breviora, nunc ampliora; imo integra capita ita supplevit. Singulos autem in scriba primario atque in rubricatore pennæ lapsus corrigere, orthographiam non raro diversam mutare vocesque ab his tum casu tum consulto omissas supplere omnino dedignata est. Hanc manum ipsius credo auctoris autographam, curis secundis opus suum revisentis; — nam de se ipso in hisce loquitur (51); reliqui codices omnes ea tantum habent quæ hic corrector, non quæ primo scriba exaraverat; totusque harum correctionum additionumque habitus idem est, quem et in Thietmari, Liudprandi, Sigeberti, aliorumque codicibus autographis vide-

(46) In diplomate apud Baluzium Misc. V, 380.

(47) Hunc aliqui putaverunt celebrem istum abbatem S. Trudonis; at minus recte, ut ostendit Necrologium S. Sepulcri Cameracesis in bibl. civ. Cambrac. n. 734, ubi manu s. xii hæc leguntur : 2. Non. Julii obiit Rodulfus noster monachus et sacerdos, qui domni et patroni nostri Lietberti Cameracensis ecclesie pontificis vitam, sudores quos pro eadem sudavit ecclesie, et finem vite presentis, in uno volumine luculento sermone descripsit. Auctor cum Lietberto a. 1064 fuit in Græcia, atque scripsit ante a. 1133; tum enim jam Chronica S. Andreae Castri Cameracesii eum exscripsit. Opus ejus, his jam editum, apud Dachery Spicil. II, 138 et Acta SS. 23 Junii, non iterum recudere nolimus, quippe quod maximam partem et Gestis Lietberti conflatum, inter fontes historie vix haberi potest. Capita enim 1: 15, 28, 44, 53-57, integra excepta sunt ex Gestis pontificum I, 114. III, 1. Gest. Lietb. 1-7, 14, 8, 16-24, quæ verborum tantummodo ampullis et flosculis poeticis atque biblicis Rodulfus extenuavit. Quæ propria inseruit paucissima, in notis ad Gesta Lietberti omnia excerptimus. Caput 46 a l verbum descripsit ex diplomate Lietberti apud Mi-

mus. Alia denique manus s. xii exeunte seu xiii, ineunte quasdam correctiones fecit in I, 20, 68. — Codex jam primum tantum atque secundum librum continet; desinit in media pagina antepenultima quaternionis foliis adhuc integri. Cui spatio paginæ et dimidiæ a scriba vacuo relicto, manus alia, sed coæva, inscripsit: *Ex decretis beati Gregorii pape, quod monachi, etc.*, quæ ab opere nostro plane aliena sunt. At tempore Colvenerii, qui eo apud S. Gislenum usus est, tertius etiam liber aderat usque ad vocem capituli 49 mediæ: *adhibuit*, in qua voce desinebat in fine quaternionis, sequentibus foliis cum fine operis perditis. Quæ folia sub finem sæculi xii adhuc exstiterunt — tunc enim scriba codicis 2 ea adhuc excepit — sed sæc. xiv jam perditæ erant; nam 3 tunc temporis scriptus ea non jam habuit. Ex hoc codice primario reliqui fluxerunt omnes (52). Usus eo fuerat Colvenerius; eruit eum iterum Pertzus anno 1835; nos Haggæ comitum anno 1839, V. Cl. Holtrop bibliothecæ regie præfecto benignissime favente, denuo accuratissime contulimus.

[2] C. S. Mariæ Atrebatensis, jam perditus, sed Colvenerio adhuc adhibitus, qui eum Gislensenti recentiore dicit. Sed jam ante finem sæculi xii descriptum fuisse ex 1 inde apparet, quod I, 20, 68, ea habet, quæ in 1 legebantur primaria, non quæ manus sæc. xii ex illis erasis superscripsit. Tituli minio exarati, prouti in 1, quem in universum satis accurate excepit; additionem unam tantum inseruit I, 3. Post finem libri tertii legebantur Gesta Lietberti, sed « manu alia, eaque paulo recentiore scripta, » teste Colvenerio. Folium ultimum unam cum alio quod continebat III, 48, et dimidium c. 49, jam tum deerat, cum 2' ex nostro describeretur. Novimus atque indicavimus ex uno Colvenerio auctore fide dignissimo, qui eum in notis suis a vocat.

2') C. Sancti Vedasti, jam civitatis Atrebatensis, n. 666. chart., fol., anno 1482 a pluribus ex 2 descriptus, sed satis negligenter. Quæ legere non poteram Opp. dipl. I, 153. Capita 16 27. 29-43, 45, 47-52, 58-66, auctoris propria sunt. exceptis Virgilio versibus quamplurimis, quibus iter Lietberti exornavit; sed quæ ex eis scitu digna sunt, horum plurima jam Chronica S. Andreae I, 15; II, 22 29, 31, excerptis, reliqua nos in notis ad eandem Chronicam dedimus, ita ut amplius non opus sit gravæ conquirere ex ista palca.

(48) Scriptum petente Simone abbate, qui præfuit a. 1101-1201; cf. Annales nostros VIII, 427.

(49) Hic raro tantum nec tam Gestis usus est quam epitome quadam earum Gallica, quam vocat *Historiam Cameracensem*; eodem tamen nomine appellat Rodulfi vitam Lietberti; cf. Annales nostros T. IX.

(50) His scilicet locis : I, 5, 7, 10, 12, 17, 21, 23, 27, 40, 48, 52, 58, 64, 71, 93, 104, 114, 116, II, 5, 11, 12.

(51) I, 7 : *ut supra tetigimus*; 10 *nostris diebus*; 23. *huic operi necessarium duxi inserere*; 27. *reperimus*.

(52) Id præ cæteris probant loci I, 4, 20, 40, 64, 68, 89, 93, 104, 108; II, 7, 48.

terant scribæ, iis spatium reliquerunt, in margine sæpius voce *desunt* indicantes. Quaternio integer cum I, 46-106 jam intercidit. Ipse contuli.

3) C. regius Parisiensis, n. 5533^a, olim Baluzii, membr. in quarto sæc. xiv, nitidissime exaratus atque accuratissime. Capitulum tituli rubri; in tertio libro nulli. Hic illic spatium relictum, ubi vocem in I legere non jam poterat; sed hoc raro factum. Desinit in medio III, 49, quibus eodem clamore subjungit continuationem brevissimam *Post istum — Savine*, quam post Gesta daturi sumus. Ipse contuli.

4) C. Affligemensis, dein societatis Jesu Antwerpensis, jam bibl. Burgundicæ Bruxellensis n. 7675, chart., fol., s. xvi, continet Gesta, Chronicon Egmondanum atque Andream Marchianensem. Capitulum distinctionem de suo nonnunquam mutavit, plura in unum conjungens. Post finem libri secundi eodem calamo descripsit quæ in I ibi alia manus inseruit; tum statim librum tertium subiecit, sine titulo, cui in margine alia manus addidit: *Sic habet ms. exemplar. domini Pseudhomme canonici Camerac.* Desinit in III, 49, medio; nil deperditum. Ipse contuli.

[5] C. Rubicæ Vællis, jam deperditus, sed Colvenerio adhuc visus et r notatus, qui eum dicit in *charta descriptum, idque satis imperfecte, ab annis circiter 60 aut 70. In eo multa pro arbitrio mutata sunt, et pro veteribus nova nomina substituta. Summaria capitulum habet tantum in secundo libro, nec integrè.* Scriba modo quam maxime arbitrario egit; III, 18-49, in unius lineæ spatium decurtavit; desinebat in III, 49, in media pagina.

6) C. S. Petri Altimontis, jam civ. Duacensis, n. 800, ab Antonio monacho in Alto Monte exaratus sæc. xii, ex., membr., 8°, de quo egi in Annalibus nostris VIII, 428; inter alia continet Gestorum librum secundum inscriptione prorsus carentem. Scriba satis accurate egit, excepto quod pro libitu plura omisit. Capitulum tituli rubri, numeri nulli. Ipse contuli.

7) C. Hafniensis Tott., n. 520, mbr., quart., s. xii ex., olim SS. *Martirum Floren. Hil. M. et P.*, sed scriptus, ut videtur, Cameraci apud S. Gaugerium. Continet Gesta Lietherti et Vitam ejusdem, cui scriba sine ullo titulo fol. 40 subiecit Gesta Gerardi atque continuationem ex Gestis sequentium episcoporum excerptam. Desinit fol. 40 in fine quaternionis, sequentibus deperditis. Codicem hujus continuationis esse autographum monet Waitz noster, qui eum contulit atque descripsit in Annalibus nostris VII, 440.

[7] C. S. Sepulcri Cameracensis, jam deperditus, sed a Dom Briale visus, qui inde Gesta Gerardi atque continuationem Gaugericianam edidit XIII, 476, descriptus fuisse videtur ex 7. Desinebat jamjam cum continuationis c. 8, sine deperdito.

8) C. Gemblacensis, jam Bruxellensis n. 5468, mbr., fol., s. xi; in fine ab aliâ manu s. xi ex.

ascripta sine titulo continet nostri capita I, 94 98, 101. Lectiones ejus notavi omnes.

[9] *Chartularium sæc. XII signatum A. ex archivi ecclesiæ cathedralis Cameracensis* teste Dom Briale XIII, 534, sub initium continebat quam ille inde edidit abbreviationem Gestorum a canonico Cameracensi confectam, cum continuatione *alia manu scripta, sed adeo mutila, ut inde certi quicquam vix elicere fas sit.* Codex quo devenerit, nescimus.

10) C. ecclesiæ Cameracensis catenatus, jam bibl. publ. Cam. 884, post catalogum episcoporum usque ad Enguerrandum de Crequi continet Gestorum versionem Gallicam, quam Dom Briale XIII, 476, ex ipso edidit. Finis codicis intercidit.

Editiones hæ sunt :

COLV.) *Chronicon Cameracense et Atrebatense, sive historia utriusque ecclesiæ, tribus libris ab hinc 600 fere annis conscripta a Balderico Noviomensi et Tornacensi episcopo. Nunc primum in lucem edita et notis illustrata per Georgium Colvenerium. Duaci ex off. I Bogardi 1615, in 8°, est editio princeps.* Colvenerius tres codices nostros 1, 2, 5, habuit, e quibus nitidior auctiorque 2 pro fundamento posuit, sed ex 1 correxit, ubi necessarium sibi videretur; reliquis codicibus 1 lectiones alicujus saltem momenti indicavit in notis; ex 5 utpote recenti atque interpolato pauca tantum attulit. In præfatione fusiùs de auctore egit, sed ibi tribus istis litteris quas primus protulit, in errorem se induci passus est, quod tamen nequaquam ipsi vitio vertendum, cum epistola illa Noviomensis nondum per Baluzium esset edita. Commentarius denique, quamvis paulo prolixior, multa tamen continet nunc quoque utilia, quibus non sine fructu usi sumus; codices porro 2, 3, et tertium librum codicis 1 jam perditos, per ipsum modo novimus; cumque Colvenerius solida eruditione atque accurata diligentia inter primos excelleret, liber ejus præstantissimis auctorum quos media ætas tulit editionibus est annumerandus.

BOTQ.) Dom Bouquet ejusque continuatores Gestorum excerpta quedam ex editione Colveneriana inseruerunt tomis VIII, 278. X, 196. XI, 122. Dom Briale vero XIII, 476. 533. 534. e codicibus nostris 3. 10. et ex 7. 9. jam deperditis edidit ea quæ Gesta Gerardi, Gestorum excerptum Gaugericianum, abbreviationem Cameracensem, versionem Gallicam esse supra exposuimus; et quamvis horum originem, fontes atque auctoritatem non satis perspectam haberet, eo tamen bene meruit, quod primus ea in lucem protulit.

LEGL.) *Chronique d'Arras et de Cambrai, par Balderic, chantre de Térouane, revue sur divers manuscrits et enrichie de deux suppléments, avec commentaires, glossaire et plusieurs indexes, par le docteur LE GLAY. Paris 1834 in-8°.* Editor hoc libro illud maxime efficere voluit, ut mediæ ætatis cognitionem atque studia historica, quorum amor ipsum ex medico fecit archivarium, popularibus quoque suis notam iterum redderet acceptamque, eosque ad

ipso e quibus historiam discere deberent fontes reduceret oblivione jamjam obrutos (53). Ideo in verbis auctoris edendis Colvenerium secutus est, adhibitis hic illic codicibus 2°. 6; plurimum vero studii collocavit in commentario, latiori quidem, sed vel sic libenter legimus auctorem, qui talia ita tractare novit ut non doctum opus legere, sed virum urbanum, qualis est, grata quadam cum elegantia narrantem audire nobis videamur. Auxit præterea libri utilitatem eo quod primus ibi edidit tertiam partem chronicæ S. Andræ Castri Cameracesii, eo usque incognitæ; quam, quod integram infra proponere possumus, ipsius viri amabilis debemus benignitati.

Nostræ editionis ratio ea fuit, ut, cum codicem f ab auctore ipso correctum esse perspexissemus, Gestorum primum atque secundum librum plane ex hoc daremus, correctiones ejus, additiones, pennæ lapsus religiosissime ubivis indicantes, e reliquis vero codicibus ea tantum notantes, quibus vel ipsi eorumque natura cognosci, vel correctiones atque lacunæ in 1. temporum injuria factæ suppleri possent. Tertium quoque librum usque ad c. 49 med. ex eodem f dedimus, ipso quidem jam deperdito, sed Colvenerii egregia accurratione ejus absentiam aleo supplente, ut paucissima tantum dubia reman-

serint. Finem libri ex 2, id est Colvenerio, et 2° dedimus. Gesta Lietberti nos primi a præcedentibus separavimus, proponentes ea ex 2 seu Colvenerio, 2° et 7, qui unus finem eorum suppeditavit, hucusque ineditum. Gesta Gerardi restituimus ex 7 ejusque apographo 7°, a Dom Brial expresso. Gesta sequentium episcoporum integra cum non jam habeantur, tria opuscula exhibuimus ex quibus ea suppleri possint: excerptum scilicet Gaugericianum, auctius jam quam apud Dom Brial, e codice autographo 7; Abbreviationem Cameracensem, cujus codex unicus 9 non jam exstat, ex duabus editionibus a Berlhoud et a Brial curatis, omisso tamen initio e Gestis Lietberti ad verbum descripto; Versionem Gallicam e codice 10, et hujus initio omisso, cujus fons adhuc exstat. Continuationem denique S. Andræ iterum ex codice 3 unico proponimus. In adnotationibus ea quæ jam apud Colvenerium atque Leglay recte dicta reperiebamus, geographica maxime, ab illis mutuati sumus, nomina eorum religiose ubivis apponentes; præterea duo potissimum exsequi conati sumus: ut et chronologiam quam accuratissime explicarem, et quæ ex aliis scriptoribus excepta sunt, litteris minoribus exprimeremus ubique (*).

L. C. BETHMANN.

PRÆFATIO SEQUENTIS OPERIS

Precipiente domino nostro episcopo Gerardo (54), in quantum vere indagari potuimus, de antiquitate nostrarum urbium, Cameraci videlicet atque Atrebatii, sed et de earum quoque pastoribus memoriæ commendavimus; non quidem ingenio freti, sed monitoris dignitate compulsi, qui nostram pusillitatem apud peritissimas aures periclitari maluit, quam diutius tot temporum ordinem, tot gestorum seriem contūceri. Quæ quamlibet rustico sermone edita,

C satis tamen apparent liquida. Nec tamen eo lector temere moveatur, quod tam antiqua modernis reddidimus; quia nihil dubium, nihil fictum positum est, nihil etiam revera preter quod aut in annalibus atque historiis Patrum, seu et in gestis regum, sed et in kartis quoque, quæ adhuc in archivo ipsius æcclesiæ sunt, reperimus, aut a certis relatoribus et visa et audita accepimus. Alioquin melius est tacere, quam falsa proferre (55).

LIBER PRIMUS.

1. *Causa conditarum urbium prenotatur.* Urbibus quondam ædificandis ea primum causa ab auctoribus (56) extitisse dicitur, ut homines passim ritu ferarum oberrantes, quibus neque mos, neque cultus ratione magistra regelatur, nichilque divinum aut humanum sapiebant, sed propter errorem atque

inscientiam cæca ac temeraria dominatrix animi cupiditas ad se explendam viribus corporis abutebatur pernitiosis satellitibus; — illi inquam homines instructis urbium mœnibus in unum convenirent, fidem colere et justitiam retinere discerent, et aliis parere sua voluntate consuescerent; ac non modo

(53) Præf. 10 : A une époque où le patriotisme provincial se réveille, il est naturel que chaque contrée s'enquière un peu d'elle-même, et sache ce qu'elle faisait, alors qu'elle avait une existence indépendante et ne formait pas une banlieue de Paris. Ibid. pag. 29 : Puisqu'il est démontré aujourd'hui qu'on ne peut approfondir l'histoire qu'à l'aide des documents originaux, pourquoi l'étude de ces documents n'entrerait-elle pas dans l'enseignement classique? Chaque collège royal ne pourrait-il pas avoir un cours de paléographie et de diplomatique appliqués à notre histoire nationale? Les jeunes Allemands, en sortant de leurs classes, connaissent les *Scriptores rerum Germanicarum*; ils ont lu Grégoire de Tours

et Eginhard, deux écrivains français dont nos étudiants soupçonnent à peine l'existence. Si l'on veut qu'enfin la jeunesse ait des idées justes sur un passé qu'on lui a montré jusqu'ici sous des couleurs si fausses, il est temps de la mettre en relation directe avec ce passé lui-même. Les témoins oculaires sont là, pourquoi ne pas les faire entendre?

(54) Primo, qui sedit a. 1012-1051.

(55) Imitatus videtur Sulpitium Severum, cujus hæc sunt ultima verba prologi in Vitam S. Martini: Alioquin tacere, quam falsa dicere maluissem.

COLV.

(56) Cf. Cic. Tusc. v. 2. COLV.

(*) Nos uncis concludimus. EDIT. PATROLOGIÆ.